

ЗЕМСЬКІ ПОВИННОСТІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ПОСТОІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА МЕЖІ ХVІІІ-ХІХ ст.

У статті характеризуються земські повинності населення Правобережної України наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., зумовлені приєднанням до Росії та розміщенням на її території численних військ імперії.

Ключові слова: населення, Правобережна Україна, повинності, податі, військові постої

Суспільні трансформації, які відбулись на теренах Правобережної України наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. значною мірою були зумовлені російським військовим чинником, який справляв істотний вплив на розвиток різних сфер суспільного життя в наступні десятиліття. Російське самодержавство самовладно розпоряджалося економічним і військовим потенціалом регіону, відверто нехтуючи інтересами його мешканців. Яскравою ілюстрацією цього виступали численні повинності населення, пов'язані з дислокуванням на території Правобережної України величезної кількості військ.

Військова присутність росіян на території Правобережжя вирішувала виконання кількох взаємопов'язаних функцій. По-перше, відігравала роль фактора державного облаштування, здійснення управління, забезпечення стабільності, попередження можливих соціальних незадоволень, конфліктів, загострень і зіткнень у регіоні, що переживав величезні цивілізаційні трансформації, викликані ліквідацією Речі Посполитої та приєднанням до північно-східної метрополії [90, с.101]. Ось чому на виконання указу імператриці генерал В. Дерфельден, прийнявши на себе командування російськими військами після смерті М. Кречетникова, завірив брацлавського губернатора в тому, що для забезпечення спокою в краї буде повне сприяння довіреніх йому військ [70, с.88]. По-друге, царський двір убачав в українцях головну небезпеку державної цілісності. Відтак воєнно-політичне забезпечення, як і вся інкорпораційна політика, було покликане гарантувати збереження статусу великої держави в новій геополітичній ситуації і мало передусім чітко виразну антиукраїнську спрямованість. З цього приводу один із високих російських сановників зазначав, що коли держава охоплює в своїх межах завойовані області, населені різними етносами і якщо вони ще не злилися морально із завойовниками, таке злиття може і повинно з часом відбутися законодавчими і урядовими заходами при мудром окресленні законоположень і неухильному їх виконанні, але поки що елементи, які були відкрито чи приховано ворожими моральному єднанню всіх частин політичного тіла, до якого вони належать, не проймуться цілком почуттям до спільної нероздільної батьківщини, уряд має засновувати володіння своє в напівкорінних областях на надійному облаштуванні військових закладів [72, с.88]. В указі від 28 березня 1794 року Катерина ІІ веліла генералу М. Репніну виділити частину військ для забезпечення порядку і спокою в губернії: «...щоб та частина, яка єдино для збереження спокою

в губернії призначена, відділена уже була в ваше точне розпорядження на підставі установлень Наших» [88, с.161].

Така спрямованість військового чинника повністю відповідала характеру системи адміністративного устрою імперії, який росіяни насаджували з перших днів свого перебування у регіоні. Тим більше, що освоєння ними Правобережжя розпочиналося з військово-адміністративного підкорення, коли місцева цивільна влада посилювалась владою військовою, уособлюючи тим самим військово-феодалний деспотизм [77, с.19]. По-третє, російські війська своєю присутністю слугували цивільним властям опорою у подоланні відмінностей, якими вирізнялося місцеве населення і тим самим сприяла інтеграції Правобережної України з ядром імперії. По-четверте, присутність російських військ виступала засобом подальшої експансії Росії і утвердження її могутності в південно-західному та південному напрямках.

З матеріальної точки зору розміщення російських армій в Правобережжі мотивувалося передусім потужними економічними та природними ресурсами. Саме тому ще до 1793 року офіційний Санкт-Петербург поставив за мету розмістити на квартири в Правобережній Україні не менш ніж 200-тисячний військовий контингент [75, с.40]. В основі розквартирування у регіоні такої кількості військ була спроба царизму вирішити назрілі перед державою внутрішньополітичні проблеми за допомогою військово-поліцейської диктатури, домогтись дрібної опіки і регламентації всіх сфер суспільного життя Правобережжя.

Виконання мешканцями Правобережної України багатьох повинностей у зв'язку з перебуванням російських військ розпочалося за часів Речі Посполитої, коли, відправляючись або повертаючись із бойових походів, вони зупинялися в її межах на тривалий час. Але системного характеру військовій постой набрали з початку травня 1792 року, коли за наказом Катерини II в регіоні було введено багатотисячне російське військо під командуванням генералів М. Кречетникова, М. Кутузова і Й. Ферзена, особовий склад якого постійно збільшувався. Зокрема, відповідно до імператорського указу від 2 серпня 1793 року в Брацлавській губернії були розквартировані Херсонський гренадерський, Полоцький, Троїцький, Севастопольський і Вітебський мушкетерські полки і навчальний егерський корпус [85, с.147]. Невдовзі військова присутність росіян у Правобережжі була істотно розширена в зв'язку з повстанням на чолі з Т. Костюшком. Уже у 1794 році на Поділлі перебувало 20 російських полків [89, с.47], а упродовж 1796-1797 років для запобігання «небезпеці іноземного вторгнення» на Брацлавщині додатково було розміщено армію фельдмаршала О. Суворова із штаб-квартирою у м. Тульчині [76, с.27]. Станом на 1798 рік у Подільській губернії було розквартировано 23 польових полки, підпорядковані Дністровській військовій інспекції [31, арк.45], а у Волинській губернії дислокувалося 22 полки, особовий склад яких нараховував 26184 військовика [64, арк.9-10]. І це при тому, що згідно з вимогами примірнього Положення в усьому Правобережжі мало бути розквартировано лише 25 полків із особовим складом 46971 особи. Для їх утримання необхідно було щорічно витратити майже 345764 рублі. Внаслідок цього, щорічна навантаженість на

одну податну особу в Подільській губернії складала 4 рублі 99 копійок, у Київській – 4 рублі 47 копійок, а у Волинській – 6 рублів 67 копійок [64, арк.13-15]. Якщо врахувати, що кількість дислокованих російських військ утрічі перевищувала зазначений норматив, то і витрати на їх утримання на кожну податну душу були більшими не менш, як у три рази.

У Подільській губернії винятково великою була концентрація військових постів у Балині, Вінниці, Дунаївцях, Жванці, Зінкові, Кам'янці-Подільському, Могилів-Подільському, Ладжині, Летичеві, Немирові, Новому Костянтиніві, Ольвіополі, Ольгополі, Проскурові, Сатанові, Солобківцях, Тульчині, Хмільнику, Шатаві, Ямполі, більшості інших населених пунктів [18, арк.323-324].

У січні 1801 року за наказом з столиці охорону кордону на лінії Подільської та Волинської губерній замінили. Але полки Краснова та Андропова, що до цього охороняли новий державний кордон, розмістили на квартири у м. Вінниці, Хмільнику та селах Великий Митник, Воронківці, Зарванці, П'ятничани, Рибчинці Чернятинці, Шереметівці та Якушніці. Для цього їх мешканці змушені були виділити не тільки квартири під особовий склад, а й конюшні та провіант для коней і дрова для опалювання приміщень [13, арк.28-29].

З початку XIX ст. загальна чисельність російських військ у Правобережжі помітно зросла, що пояснюється в літературі реакцією царизму на жакхливі вісті про французьку революцію та падіння абсолютизму в Франції [79, с.47], небезпечним для Росії зростанням незадоволення населення [80, с. 95] та новою хвилею селянських виступів у Росії [73, с.28; 82, с.38]. Починаючи з 1805 року, на території Поділля та Волині були зосереджені полки Першої або Подільської армії під командуванням М. Кутузова [25, арк.145; 13, арк. 24-26; 15, арк.90; 18, арк.323; 21, арк.90; 82]. Ще більша концентрація військових частин у цих губерніях відбулася в березні 1811 року в зв'язку з розквартируванням української козачої, драгунської, 18-ої та 22-ої піхотних дивізій, переведених із придунайських князівств [84, с.121]. Внаслідок цього, під військові пости були залучені господарства населення практично всієї Волинської губернії.

Під час війни з Наполеоном у Правобережжі на зиму зупинявся додатковий військовий контингент. Зокрема, у Рівному розквартирувалося Полтавське дворянське земське ополчення, яке на війну вирушило лише наприкінці березня 1813 року [81, с.49]. Найбільшим скупченням військових частин тоді відзначалися Бердичів, Володимир, Дубно, Житомир, Западніці, Ізяслав, Кременець, Кузьмин, Кульчини, Лабунь, Луцьк, Любомль, Острог, Полонне, Рівне, Свинна, Слуцьк, Старокостянтинів [1, арк.40].

Відразу ж після війни у Правобережній Україні розквартирували війська 5 армійського корпусу генерал-ад'ютанта Воронцова [20, арк. 865-866], що прибули з Франції. Не переміщуючи жодного військового підрозділу за межі Київській губернії, на її території була розквартирована ще низка російських полків [65, арк.10]: (Одеський гусарський, Білоруський гусарський [50, арк.11-14], Галицький мушкетерський [5, арк.16], Охтирський гусарський [5, арк.60], Сіверський драгунський [16, арк.17], Білоруський гусарський, Кримський мушкетерський, 5-й артилерійський, Уманський, Козловський мушкетерський, Ольвіопольський

гусарський, Київський гренадерський, Глухівський кірасирський, 2-й піонерський і 21-й Донецький козачий, Новоросійський драгунський бойові полки [52, арк.1, 8, 13, 15, 48, 59, 107, 111, 115, 116, 120, 126, 129, 130] і новосформовані 22-й егерський полк кінної артилерії, повний кавалерійський ескадрон і півескадрон, а також військові команди по 20 і 53 особи для заготівлі корабельного лісу [4, арк. 4, 5, 13]. Відтак, у помешканнях мешканців Київщини було розквартировано 34 полки.

На початку 1814 року на території Правобережної України були розквартировані сім (8, 18, 22 піхотні, 4 драгунська, українська козака, кірасирська та уланська) російських армій і одна піхотна бригада. Тоді ж у Бессарабській області, що структурно входила до складу Подільської губернії, прибула 3 піхотна бригада [16, арк.97-98]. Крім того, в більшості її уїздів, зокрема в губернському центрі, багатьох містах і селах Бессарабської області на квартири розмістили полки корпусної артилерії. Таке зростання армії зумовило передислокацію підрозділів 2 армії Вітгенштейна [11, арк.143].

У цей період у Правобережжі почастішали факти самоправного розміщення військових частин і їх підрозділів, поза відповідними розписами, без відома місцевої цивільної адміністрації, а тим паче згоди хазяїв [8, арк.738]. У таких випадках відомості про постой чиновники збирали вже на підставі фактів розселення [2, арк.1-2]. На виконання повинностей селянам доводилося виділяти непромірно велику кількість людей і робочої худоби [3, арк.9; 7, арк.249-250, 265]. Нерідко військові постой викликали розорення як селянських, так і поміщицьких господарств [46, арк.1-3]. Саме тому Радомишльський міський голова Крижанівський переконливо просив командира Малоросійського драгунського полку генерал-майора Сіверса, врахувати надмірно важкий постій у місті, і розташувати військовиків по дворах не більше 3-7 осіб [67, арк.26].

Отже, на межі XVIII – XIX ст. Правобережна Україна була перетворена в своєрідну резервацію, тобто територію, що називається, нашіпговану російськими військами, які уособлювали імперську присутність і слугували потужним засобом інкорпорації великого українського регіону. Якщо в період правління Олександра I кількість царських військ по всій Правобережній Україні склала близько 60 тисяч осіб [92, с.11], то в середині 30-х років XIX ст. тільки у Київській губернії було розквартировано понад 42 тисяч військовиків, серед яких нараховувалось 28282 піхотинці, 5374 кавалеристи, 3664 сапери, 2922 внутрішніх охоронці, 1197 артилеристів і 616 рухомих інвалідів [86, с.171]. Тому можна припустити, що на початку XIX ст. загалом у Правобережжі на постоях знаходилося не менше 120 тисяч російських військовиків і декілька десятків тисяч армійських коней.

Основний тягар щодо забезпечення військових постой лягав на селянство та міщан. Кожний із 17 розташованих на Київщині російських полків [52, арк.1-130] нараховував щонайменше 2100 вояків, в тому числі близько 200 офіцерів [51, арк.9-20]. Загальне уявлення про військову присутність росіян у регіоні можна скласти на прикладі Козловського мушкетерського полку. У його штаті перебувало 4 штабних, 51 старший і 138 молодших офіцерів, 144 гренадери, 1435 мушкетерів, 52 музиканти та 249 нестройових чинів, всього 2215 осіб і нараховувалось 360 коней. Його особовий склад розквартировували на постій по 10 – 167 військови-

ків, для чого довелося задіяти понад 6200 дворів у 85 населених пунктах Уманського, 78 Васильківського і 47 Київського уїздів [50, арк.35-38; 37, арк.35-37, 51-58].

Під постої Кримського мушкетерського полку було використано 4236 дворів у Липовецькому і Тарашанському уїздах. Для розміщення 5-го артилерійського, 2-го піонерського і 21-го Донського козачого полків було зайнято 4153 двори в Київському уїзді, Київського гренадерського полку – 3068 дворів у Білоцерківському, Сіверського драгунського – 2615 дворів у Богуславському, Новоросійського драгунського полку – 2601 двір у Радомишльському, Ольвіопольського гусарського полку – 2445 дворів в Уманському, Білоруського гусарського – 2433 двори в Звенигородському, Глухівського кірасирського полку – 2228 дворів у Чигиринському уїздах тощо [52, арк.13-14, 29-39, 113-118, 120-122, 125-130]. Чи не найбільше навантаження щодо розквартирування російських військ лягло на мешканців Києва [16, арк.763,766], де дислокувалося 5 полків [43, арк.9-58] і 5 інших великих військових підрозділів (понтонне депо, артдивізіон, арсенал тощо), чисельність військовиків у яких складала 7209 офіцерів і рядових [63, арк.32].

Разом з тим, в умовах Правобережжя такий численний російський військовий контингент не переживав якихось матеріальних труднощів. Адже з 14 постійних земських повинностей і зборів, визначених імператорським указом у 1803 році, 9 безпосередньо були пов'язані з військовими постоями та їх забезпеченням, а в числі 6 тимчасових 2 також стосувалися обслуговування військових структур [82, 20344]. Враховуючи, що переважну частину року війська знаходились на повному утриманні цивільного населення, держава економила не лише на провіанті і фуражі, а й на обмундируванні та взутті, оскільки в повсякденному житті солдати мали можливість користуватись селянським одягом і взуттям [22, арк.36]. З іншого боку, витрати господарів помешкань на утримання офіцерів, солдат і стройових коней невпинно зростали [91, с.119], однак, практично ніхто їх не підраховував і тим більше не повертав. До того ж, полкові командири віддавали солдатам накази і розпорядження самовільно займати пасовища, випускати на селянські поля коней, які знаходилися у штаті військових підрозділів.

За спеціальними приписами, військовий контингент російських полків передбачалося розмішувати у містах, містечках і найближчих до них селах [11, арк.143]. Однак, насправді під військовими постоями опинилась більшість населених пунктів Правобережжя, а до їх фінансового та матеріального забезпечення були залучені майже всі його мешканці. По можливості, під постої військових чиновників виділяли спеціальні казенні будинки [28, арк.727]. Для розквартирування командирів відводили зручніші житлові будинки, в яких вони погоджувалися оселятися [6, арк.67]. Як правило, це були поміщицькі маєтки або обійстя заможних міщан і селян. Особлива увага приділялася постачанню продуктів харчування для генералітету, особового складу штабів, офіцерів і лазаретів [6, арк.91].

Рядовий склад переважно оселявся в селян чи міщан, які мали не тільки житло, а й земельні наділи та робочу худобу. Адже розташування солдатів передбачало не тільки забезпечення військовиків дахом над головою, а й продовольством і провіантом. До того ж, власники помешкань, виконуючи земські повинності, своїми силами створювали матеріальну базу

військових частин і їх підрозділів. Відтак, у регіоні було розгорнуте масове будівництво службових приміщень, житлових і господарських будівель [19, арк.595; 30, арк.181], а для забезпечення особового складу і коней, крім того, організація заготівлі великих обсягів продовольства та провіанту [55, арк.1-14; 56, арк.1-8; 57, арк.1-6; 58, арк.15; 59, арк.1-12; 60, арк.1-7].

Крім того, під компактне розташування військових частин (полків) і підрозділів (батальйонів, батарей і рот) відводили значні масиви земель [17, арк.35], призначені під облаштування військових містечок із полковими територіями, плацами для стрійової підготовки, таборами, полігонами для військово-польових занять, пасовищами тощо. Це, в свою чергу, вело до істотного скорочення селянських земельних наділів і тим самим значно обмежувало економічні можливості їхніх господарств й зменшувало їх рентабельність.

Організацію постойв військових формувань контролювали цивільні губернатори, котрим систематично доповідали чиновники казенних палат і уїзних земських судів, і які особисто періодично виїжджали на місця для огляду та вивчення стану справ, «особливо ті, в яких розташовувалися квартирани війська» [48, арк.2]. Роботи щодо забезпечення військових постойв організували губернські правління, нижні земські суди, городові магістрати та думи за рахунок місцевих бюджетів [6, арк.65,66]. Умови і завдання щодо матеріального забезпечення розквартирування військ, у тому числі в зв'язку з неодноразовими передислокаціями, безпосередньо визначалися указами імператора приписами військових і цивільних губернаторів [24, арк.23; 49] та ордерами, адресованими керівникам губерній і земським комісарам. Підготовкою, виділенням приміщень, забезпеченням продовольством, фуражем, зокрема відведенням пасовищ для коней [45, арк.4-5], транспорту для відправки офіцерів і рядового складу до місць їхньої служби в губерніях опікувались цивільні губернатори, а в уїздах – нижні земські суди [44, арк.1-9; 45, арк.1-6].

Часто без врахування найменших можливостей населення військової підрозділи самовільно займали під розквартирування їхні обійстя [54, арк.1-8], в супереч будь-яких правил – приміщення народних училищ. Для того, щоб зупинити безчинства, в справу доводилося втручатися губернаторам [51, арк.31], суворо попереджаючи військових командирів, щоб не допускали «найменшого пригноблення і образ обивателям», щоб винні в цьому піддавались «по всій строгості військового суду, а ображені отримували повне задоволення за рахунок того воєнного начальника, через ігнорування якого виникали будь-які безпорядки» [26, арк.9].

На мешканців регіону повністю лягло фінансування, спорудження та підтримання в справності військових об'єктів: казарм, гауптвахт, караульних приміщень, споруд під озброєння і понтони, лазаретів, складів для запасів продовольства, карантинів [62, арк.132; 19, арк. 73, 77, 78], рекрутських куренів [62, арк.132], шлагбаумів, конюшень тощо [82, 2019; 83, 2109; 42 арк.1-6; 43, арк.2-8] витрати на опалення та освітлення військових казарм [62, арк.13] тощо.

Більшість земських грошових податей мешканців Правобережної України спрямовувалася на забезпечення військових постойв. Для цього кожна ревізька душа, включаючи селян і євреїв, змушена була додатково спла-

чувати щорічно ще по 71 копійці податків [49, арк.25, 26, 28]. Витрати на обладнання, ремонт, опалення і освітлення приміщень, які використовувалися військовими, за виключенням витрат, пов'язаних із проживанням особового складу в будинках господарів, на початку XIX століття склали майже 400 тис. рублів [27, арк.594, 595]. Сума витрат на побудову і ремонт військових об'єктів Подільської губернії було витрачено понад 351 тис. рублів, у тому числі 50 тисяч – на лазарет [49, арк.29, 32]. Загалом, із 1793 по 1806 рік на ці цілі було витрачено близько 6 млн. 334 тис. рублів [53, арк.2-3].

Військові постойі негативно позначалися на фінансово-матеріальному становищі господарств жителів краю. При мізерних щорічних доходах кріпосного селянства саме на них лягав основний тягар державних і земських податків. Наприклад, у 1801 році подоляни сплатили подушного на загальну суму понад 606 тис. рублів, або 68,5 відсотка загалом по губернії [12, арк.4]. Непомірні побори часто виснажували, доводили до крайнього зубожіння, розорювали та руйнували структуру виробництва селян і міщан, передусім у місцевостях, де тривалий час дислокувалися військові та кінні підрозділи [46, арк.1-3]. Масовими були приклади, коли для постойу не були обладнані конюшні і коней доводилося утримувати безпосередньо в селянських господарствах. [41, арк.2]. Особливі труднощі виникали, коли у населені пункти, де вже квартирували війська, вводили новий контингент. За таких умов вони займали всі можливі і неможливі приміщення, вкрай обтяжуючи обивателів [25, арк.271; 36, арк.17; 39, арк.7,8]. Виділені для них приміщення не завжди влаштовували військово начальство, яке категорично вимагало змінити будинки під постой [20, арк.727]. До того ж, мешканці змушені були відриватись від основних господарських занять і беззастережно, в терміновому порядку заново будувати або капітально ремонтувати конюшні, водопої, інші об'єкти [1, арк.40-43].

Не зважаючи на набуття чинності багатьох нормативних актів [82, 20656, 20736, 20804], які визначали у Правобережжі взаємовідносини постояльців і хазяїв дворів, відносини між ними нерідко були складними та напруженими, особливо в селах, де віддаленість від представників влади і затурканість селян робили військовиків цілковитими господарями становища. Часто командири і квартирмейстери вели себе зухвало, наносячи образи та побої мешканцям, які з ними не погоджувалися в якихось питаннях [7, арк.250]. Масового характеру набрали свавілля, розпуста, непристойності, безчинства військових постояльців в домогосподарствах корінного населення Правобережної України [14, арк.303]. Також, систематично застосовувались повинності, пов'язані з фактично безперервними передислокаціями військових частин по території Правобережної України [13 арк.28], які щоразу супроводжувалися зупинками в населених пунктах, випасами коней, виділенням із селянських господарств численних транспортних засобів, продовольства та провіанту [39 арк.1-12] й створення їх додаткових запасів на складах і в магазинах. Для цього лише в Подільській губернії використовувалися 13 шляхів і трактів [69, с.58]. Передислокації від мешканців регіону вимагали майже систематичного обслуговування рухомих військових структур. Вся складність полягала в тому, що ні видів, ні обсягів, ні обліку чітко не регламентувалися, не враховувалися і не відшкодовувалися. Організація передислокації військ регламентувалася відповідними

сенатськими указами, якими не тільки визначались місця нового розташування, а й конкретні приписи цивільним губернаторам і земському начальству щодо виявлення належного попечительства та сприяння цим заходам [82, 19950; 75, с.32; 33, арк.1-19].

У Правобережжі практикувалися не тільки постійні, а й тимчасові військові пості, пов'язані з розміщенням і забезпеченням ескадронів і рот, які перебували в регіоні у зв'язку з формуванням нових полків за рахунок чергових рекрутських наборів [25, арк.147, 164; 82, 20764; 83, 21882], і військових команд, які супроводжували рекрутські партії до місць призначення за межі губернії. Такі пості, як правило, припадали на кінець осені – початок зими, коли за імператорськими указами проводились рекрутські набори.

За нашими підрахунками, чисельність подібних мобільних військових груп разом із рекрутами коливалася від кількох десятків і доходила іноді до сотень осіб у залежності від того, яку чисельність бранців повинна була поставити кожна з губерній під час відповідних наборів [12, арк.265-266]. Їх забезпечення, знову ж таки, лягало на плечі місцевого населення. У таких випадках мешканці надавали коні і вози для доправлення рекрутів до місць їх збору (і відправки назад) землемірів, медичних працівників, які обслуговували рекрутські партії, на відстань до 18 і більше верст [42, арк.2-3]. До того ж, що повинність селянам доводилося виконувати нерівномірно, що, в свою чергу, відволікало їх та їхні засоби виробництва від ведення власних господарств і поміщицьких помість. Особливо болісно на кріпаках відбивалося використання їхніх коней і транспортних засобів у періоди сезонних робіт на полях [18, арк.265].

Отже, з приєднанням Правобережної України до Росії самодержавство поклато на її населення, передусім селян і міщан, виконання численних державних і земських повинностей, у тому числі зумовлених розквартируванням на її теренах величезної кількості російських військ. Їх дислокування слугувало неодмінною передумовою та визначальною силою реалізації політики інкорпорації, проведення суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень у регіоні, а корінні мешканці виступали головними виконавцями не лише державних, а й земських податей і повинностей, пов'язаних із фінансово-матеріальним забезпеченням військ. Виконання зростаючих обсягів податей і повинностей, пов'язаних із військовими постоями на межі XVIII – XIX століть, об'єктивно виснажувало ресурси населення й стало одним із ключових чинників, який негативно впливав на стан і розвиток народного господарства регіону, доводячи селян і міщан до розорення та крайнього зубожіння.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Житомирської області. – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 2.
2. Там само. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 21.
3. Державний архів Київської області. – Ф. 1. – Оп. 336. – Спр. 126.
4. Там само. – Ф. 1. – Оп. 336. – Спр. 719.
5. Там само. – Ф. 1. – Оп. 336. – Спр. 786.
6. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 4.
7. Там само. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 44. – Т. 2.
8. Там само. – Спр. 44. – Т. 4.

9. Там само. – Ф. 228. – Оп. 1 а. – Спр. 44. – Т. 2.
10. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 7140.
11. Там само. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 3.
12. Там само. – Спр. 6.
13. Там само. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 11. – Т. 1.
14. Там само. – Спр. 11. – Т. 2.
15. Там само. – Спр. 25-26.
16. Там само. – Спр. 40.
17. Там само. – Спр. 44. – Т. 1.
18. Там само. – Спр. 44. – Т. 2.
19. Там само. – Спр. 44. – Т. 3.
20. Там само. – Спр. 44. – Т. 4.
21. Там само. – Спр. 2526.
22. Там само. – Спр. 8727.
23. Там само. – Спр. 9614.
24. Там само. – Ф. 228-57. – Оп. 1. – Спр. 15.
25. Там само. – Спр. 19.
26. Там само. – Спр. 26.
27. Там само. – Спр. 44. – Т. 3.
28. Там само. – Спр. 44. – Т. 4.
29. Там само. – Спр. 45. – Т. 2.
30. Там само. – Спр. 49.
31. Там само. – Ф. 678. – Оп. 1. – Спр. 1. – Ч. II.
32. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 2117.
33. Там само. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 2092.
34. Там само. – Ф. 210. – Оп. 1. – Спр. 2.
35. Там само. – Оп. 2. – Спр. 4.
36. Там само. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 9.
37. Там само. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 17.
38. Там само. – Спр. 18.
39. Там само. – Спр. 19.
40. Там само. – Оп. 1. – Спр. 24.
41. Там само. – Оп. 1. – Спр. 107.
42. Там само. – Спр. 138.
43. Там само. – Спр. 139.
44. Там само. – Спр. 147.
45. Там само. – Спр. 181.
46. Там само. – Спр. 209.
47. Там само. – Спр. 261.
48. Там само. – Спр. 285.
49. Там само. – Спр. 480.
50. Там само. – Спр. 773.
51. Там само. – Спр. 782.
52. Там само. – Спр. 1018.
53. Там само. – Спр. 1075.
54. Там само. – Спр. 1400.
55. Там само. – Ф. 533. – Оп. 1 а. – Спр. 20.
56. Там само. – Спр. 21.
57. Там само. – Спр. 22.
58. Там само. – Спр. 23.
59. Там само. – Спр. 24.

60. Там само. – Спр. 25.
61. Там само. – Спр. 64.
62. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Ф. 1281. – Оп. 11. – Спр. 31.
63. Там само. – Ф. 1286. – Оп. 1. – Спр. 133.
64. Там само. – Ф. 1341. – Оп. 1. – Спр. 211.
65. Там само. – Спр. 212.
66. Абалихин Б. С. Роль Украины в обеспечении армии в Отечественной войне 1812 года / Б. С. Абалихин // Вопросы военной истории России. XVIII и первая половина XIX веков. – М.: Наука, 1969. – С. 187-204.
67. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Перекл. з французької Зої Борисюк / Даніель Бовуа. – Л.: Кальварія, 2007. – 296 с.
68. Большая энциклопедия: словарь общедоступных сведений. Четвертое издание со стереотипа. – СПб.: Тип. Тов-ва «Просвещение», 1904. – Т. 5. – 566 с.
69. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. X. – Ч. 2. Подольская губерния. – СПб.: Тип. департамента генерального штаба, 1849. – 160 с.
70. Высокородный и превосходительный господин генерал-майор Брацлавский губернатор и кавалер // Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. Подольск. губерн. правл., 1882. – С. 88-96.
71. Габаев Г. Артиллерийские, понтонные депо и роты 1792-1822 гг. / Г. Габаев // Военно-исторический вестник. – К., 1912. – Кн. 3. – С. 94-122.
72. Дзюба І. Інтернаціоналізм і русифікація / І. Дзюба. – Мюнхен: Сучасність, 1968. – 262 с.
73. Ерошкин Н. П. Крепостническое самодержавие и его политические институты / Н. П. Ерошкин. – М.: Мысль, 1981. – 352 с.
74. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К.: УРЕ, 1972. – 778 с.
75. Історія Української РСР. В 8 томах, 10 книгах. Т. 3: Україна в період розпаду і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). – К.: Наук. думка, 1978. – 615 с.
76. Малахов Д. В. Минуле Немирова / Д. В. Малахов. – К.: Оранта, 1998. – 112 с.
77. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20-40-е годы XIX века / Г. И. Марахов. – К.: Вищ. шк., 1979. – 316 с.
78. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк та ін. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
79. Окунь С. Б. История СССР (Лекции). Ч. 1: Конец XVIII – начало XIX века / С. Б. Окунь. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 227 с.
80. О распространении Российского государства с единодержавия Петра I до смерти Олександра I. Сочинение Ю. Гагемейстера. – СПб.: Тип. Н. Греча, 1835. – С. 94-106.
81. Поліщук Я. О. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста / Я. О. Поліщук. – Рівне, 1998. – 196 с.
82. Полное собрание законов Российской империи. – Т. 27. – 1802-1803. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его император. Величества канцелярия, 1830. – 1122 с.
83. Там само. – Т. 28. – 1804-1805. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его император. Величества канцелярия, 1830. – 1328 с.
84. Сафонов М. М. Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII-XIX в. / М. М. Сафонов. – Л.: Наука, 1988. – 247 с.
85. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольский: Тип. Подольск. губерн. правл., 1882. – 202 с.

86. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. – СПб. Тип. МВД, 1852. – Ч. 1. – 592 с.
87. Стасюк І. А. Історія міст і сіл Теофіпольського району Хмельницької області / Стасюк І. А.. – Хмельницький: Поділля, 2005. – 456 с.
88. Указ об отделении части войск для поддержания порядка в крае // Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. Подольск. губерн. правл., 1882. – С. 161-168.
89. Філінюк А. Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVIII-XIX століть / А. Г. Філінюк // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Вип. 9. – К.: Рідний край, 1999. – С. 43-56.
90. Філінюк А. Військові постой та пов'язані з ними повинності у Подільській губернії на межі XVIII–XIX століть / Анатолій Філінюк // Воєнна історія Поділля та Буковини: наук. зб.: матер. всеукр. наук. військ.-іст. конф. (25-26 листопада 2009 р., м. Кам'янець-Подільський). – К.: Мін-во оборони України, Центральний музей Збройних сил України, 2009. – С. 101-106.
91. Хроника Российской императорской армии: в 7 ч. / Сост. А. В. Висковатов. – СПб., 1852. – Ч. 4: 1-, 2-, 3- и 4-й пехотные корпуса с их легкими кавалерийскими дивизиями. – LX, 549 с.
92. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII. Україна в першій половині XIX ст. / Ф. Ястребов. – К.: АН УРСР, 1939. – 274 с.

The author of the article characterizes a land service of Ukrainian right bank population at the end of the XVIII beg. XIX centuries which were caused by Ukraine's joining to Russia and locating empire's military troops on its territory.

Key words: population, Pravoberezhna Ukraine, service, taxes, military bases.

Отримано: 25.11.2009

УДК 94(477.4)«19»:286

І. А. Опря

ЛИБЕРАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У РОКИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр. ТА ЗМІНА ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ВІРУЮЧИХ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ КОНФЕСІЙ

У статті проаналізовано зміни, що сталися у релігійному законодавстві Російської імперії протягом 1905–1907 рр., з'ясовано правове становище віруючих пізньопротестантських конфесій після цих змін.

Ключові слова: сектанти, баптисти, адвентисти, законодавство.

Проблема стосунків влади та релігійних організацій є досить давньою, причому, в історії зустрічалися діаметрально протилежні варіанти її розв'язання – від встановлення теократичної форми правління до цілковитої заборони органами влади діяльності релігійних установ. У Російській імперії православна церква традиційно знаходилася під опікою держави, а після ліквідації патріаршества за часів Петра I взагалі перетворилася на складову частину державної бюрократичної системи, що й зумовило її привілейоване становище. Інші релігійні організації, хоча й мали право на існування, зазнавали різних утисків та обмежень у здійсненні своєї діяльності. Серед них були і громади баптистів, адвентистів та євангельських християн. Традиційно вважається, що проголошення у 1905 р. свободи со-